

Tudósok, házak és egy építész

„Nem szeretem a misztikumokat, nem hiszem, hogy egy ház falai önmagukban hidegnél, avagy melegen tudhatnak sugározni egyebet. De ha mi tudjuk, hogy kik éltek, milyen emberek laktak a falak között, akkor az a tudás már igenis beléköltözik a falakba...”
Bächer Iván [1]

Budapesten, a Városligeti fasor 33. alatti ház falán emléktábla hirdeti, hogy ott nevelkedett Szilárd Leó. William Lanouette, Szilárd Leó életrajzírója szerint a család 1902 decemberében költözött ide a három gyerekkel, Leóval, Bélával és Rózssal [2]. A villát Leó anyai nagyszülei, Vidor Zsigmondék építtették a családnak, hogy lányaik és unokáik körében élhessenek.

Lanouette valószínűleg Szilárd Lajos, Leó édesapjának visszaemlékezései alapján számolt be a villa építéséről. A memoár megtalálható a San Diegó-i Kaliforniai Egyetem könyvtárának (napjainkban is digitalizált) Szilárd-hagyatékában. Szilárd Lajos azt írja [3], 1901-ben „anyósom elhatározta, hogy öröksége egy részét egy villa építésére fordítja. ... Az épületnek Emil fia építési tehetségét is meg kellett mutatnia a világnak. Ezt szánták első önálló munkájának. ... Házasságkötésünk óta sógorom, Emil építési irodája az én irodám egyik szobájában volt, a mi lakásunkban [Bajza utca 28., ma ez az 50-es számú ház], de megbízások híján nem sok időt töltött ott. Egyetlen alkalmazottja, egy Münchenből származó, idősebb német építész segítségével elkészítette az építési engedélyhez szükséges 1:100 arányú előzetes rajzokat, majd édesanyja és nővérei jóváhagyása után építési engedélyért folyamodott. A villát háromszintesre tervezték, minden emeletre egy nagy lakást szántak, és a tetőtérbe is tervezték egy kis lakást, az alagsorba pedig több szép szobát egy iroda számára. Hamarosan elkezdődött a részletes rajzok kidolgozása, hogy még 1901 őszén elindulhasson a kivitelezés, és a következő év novemberére készen álljon a ház.” Vidorék telkén a fővárosi magánépítési albizottság 1901. június 10-i ülése egy „II. em. és egy egyemeletes nyaraló” tervét hagyta jóvá [4]. Az eredeti tervek tehát módosultak időközben. A szülők azt akarták – foly-

tatja Szilárd Lajos –, hogy Emil olyan gyönyörű épületet alkosson, amelyet csak tud; mindegy, mibe kerül. Ezért ha nem tettett valami, lebontatta, és újra megcsináltatta. Így a tervezettnél később költözhetek be a villába – Szilárd Lajos szerint 1902 decemberében. A főbejárat fölött is az 1902-es évszám szerepel, de az építészettörténetesek 1904–1905-re teszik a ház elkészültét [5]. A Budapesti Cím- és Lakásjegyzék szintén az 1904–1905-ös kötetében szerepelteti először Szilárdék és Vidorék fasoni címét.

Vidor Emilről eddig nem jelent meg monográfia, pedig ő tervezte, többek között, a Bedő-házat, mai nevén a „Magyar Szecesszió Házát”, a jól ismert Pozsonyi úti Palatinus-házakat és a fasoni Egger-villát, az első magyar épületet, „amelynek nemcsak díszítését, hanem teljes formálását áthatalta a francia Art Nouveau szelleme” [6].

A *Magyar Építőművészet* 1906. évi második számában mutatta be a Vidor család házát [7]: „A városligeti fasorban, a budapesti modern irányzattól előnyösen eltérő stílusban épült a Vidor-villa. Az épület alagsorból, földszintből és két emeletsorból áll. Minden emeletsor egy-egy lakás. A lakóhelyiségek egyes csoportosításban sorakoznak a hall körül. Az alagsorban van elhelyezve az építészeti iroda, amelyet külön lépcső köt össze a földszinti lakással. A homlokzat modern svéd–norvég karaktert mutat, aminek elsősorban már maga a kapuzat adja meg a jelleget, azonkívül a tetőkiképzés és a főpárkánynak a tetővel összefüggő, több szinten mázolt puhafa alkatrészei.” Az eredeti kapu nincs már meg, de a berendezés, amelyet szintén Vidor Emil tervezett, jórészt megmaradt [5].

A Szilárd-hagyatékban, a nyilvánosan elérhető „papírok” között a fasoni villáról is szerepel leírás, amelyben az áll – a korábbiakkal összhangban –, hogy az épü-

A Vidor-villa fasorra néző homlokzata
(fotó: Iparművészeti Múzeum)

lethez a lehető legjobb anyagokat használták, minden lakásba bevezették a központi fűtést, a hideg-meleg vizet [8]. Nem véletlenül írta William Lanouette, aki Szilárd Leó öccse, Béla emlékeire is támaszkodott, hogy az új otthon „a polgári luxus netovábbja volt. Emil alkotása a valódi családi szükségleteket a lehető legbőkezűbben elégítette ki. A 0,2 hektárnyi telken háromszintes, rafináltan egyszerű szecessziós stílusú villát emeltetett. A stukkóval díszített, ívelt külső falakat csúcsos és lekerekített festett üveglakok törték meg, fatornyocskák és verandák bukkantak elő a legváratlanabb helyeken, elnagyolt gerendák és faragott oszlopok között. ... Leó és Béla számára a Vidor-villa felfedezésre váró birodalom volt. Közösen használt második emeleti hálószobájuk a hátsó kertre nyílt. Kirándulásaikhoz igénybe vehették a melléklépcsőt, vagy megrohamozhatták az előcsarnok körbefutó fölépcsőjét. Elrejtőzhetnek a szögletes tetejű manzárdban, kergetőzhetnek a cseléd folyosón, vagy éppen hintázhattak a díszes verandákba és tornyocskákba kapaszkodva” – de a nap a nagypapa vizitjével kezdődött. Vidor Zsigmond, az akkor már nyugdíjas, híres szemészorvos reggelente meglátogatta a lányait és unokáit. Az ő délutánjai a sakkkörben teltek: fiatalok óta hódolt a sakkozás szenvedélyének. A Vidor-házban az este – bizonyára már a gyerekek nélkül – nagy családi beszélgetéssel ért véget [2, 3].

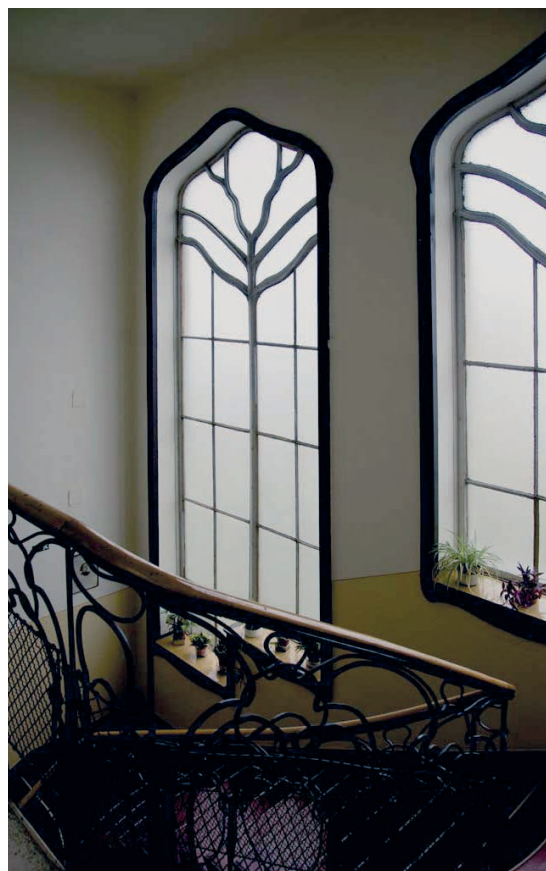

A villa Klein György 2014-es megemlékezésében is szerepel [9]: „... abban a gyönyörű patriciusházban, ahol laktak, a vécé éppen a nagy ebédlő mellett volt. Egy alkalommal, amikor nagyon fontos emberek voltak hivatalosak ebédre, [a tízéves] Szilárd a vécé használata után meghúzta az öblítőtartály zsinórját, azt követően pedig özönvíz zúdult ki az ajtón, az ebédlőt is elárasztva. Ez olyan borzasztó emlékként maradt meg Szilárdban, hogy attól kezdve soha nem húzta meg az öblítő zsinórját. Emiatt persze több háziasszonya ki is dobta őt, amíg Németországban lakott.”

Szilárd Leó 1919 végén hagyta el a szülői házat. Ettől kezdve szinte egész életét hónapos szobákban, szállodákban töltötte, mindössze halála előtt néhány hónappal bérelt feleségével, Trudéval egy kis villát a kaliforniai La Jollában. Zeisel Éva, Polányi Mihály unokahúga, a neves iparművész jól ismerte Szilárd Leót, aki még a lakáskeresésben is segítette neki [10]: „Egyszer a Central Park Westen találtunk egy nagyszerű, hatalmas, sok szobás, nagypolgári lakást. Azt mondta, nagyon szeretne ő is ott lakni, a nagy lakásban remekül elférnénk együtt. Az egyik részében ő lakna Trudéval. A lakásban éppen a bejáratnál volt egy nagyon nagy szoba. Azt mondta, itt fog ülni, a sok fiatal ember erre fog mindig bejönni, ő pedig majd beszélgethet velük. A szállodák halljaiban is szerette nézni az embereket, ezért nem akart normális lakásban lakni. Amikor már nagyon beteg volt, azt mondta nekem, azért akart volna abban a nagy lakásban lakni, mert emlékeztette volna a régi budapesti házukra.”

Szilárd Leó feljegyzéseiben szerepel [8], hogy a második világháború vége előtt a faszori otthont a magyar kormány vette birtokba. Ezzel egybecseng, hogy az OSA Archivum „csillagos ház”-ként tartja nyilván a villát. Az elnevezés onnan származik, hogy 1944 júniusában a megsemmisítő táborokba szánt zsidókat kényszerlakhelyre költöztették, s az épület bejárata fölé a régi és új lakóknak kanarisárga Dávid-csillagot kellett kitűzniük [11]. Az ostrom után a szovjet katonai elhárítás foglalta le az épületet, amely „sokak számára az első állomás volt a Gulag felé vezető úton: itt tartották fogva és hallgatták ki azokat, akikről szovjetellenes tevékenységet feltételeztek” [12]. 1947 őszén a Liszt Ferenc Zene-művészeti Főiskola kollégiuma költözött ide [13]. A villát 1952-ben államosították. A Vidor-ház ma is a Bartók Béla Kollégium otthona.

Homlokzatán 1989 februárjában avatták fel Szilárd Leó emléktábláját. Az avatobe-

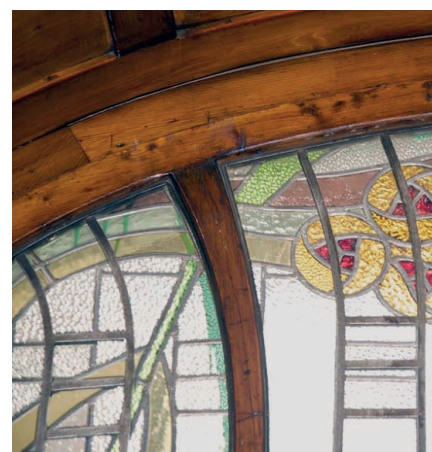
A főlépcsőház ablakainak osztása faágakat mintáz.

Az eredeti, színes üvegekre tájképeket festettek

(fotó: Iparművészeti Múzeum)

szédet Szentágothai János tartotta. Néhány mondatát ma is érdemes felidézni [14]: „A négyesben [Szilárd, Wigner, Neumann, Teller] talán Szilárd Leó volt az igazi emberfeletti zseni – Neumann Jánossal együtt –, bár ezen a szinten értelmetlenné válik a kérdés, amely olyan, mintha azt vitatnánk, ki volt nagyobb: Mozart vagy Beethoven. 1929-ben jelent meg Szilárd Leó közleménye arról, hogy összefüggés van a termodinamika II. főtételében meghatározott és e szerint mindig csak növekvő *entrópia* és az *információ* [között] ... és megjósolta az entrópia csökkenthetőségének lehetőségét. Ebben – mint Marx György mondotta egy helyen – messze megelőzte az informatika ma már létező és az agykutatás még csak leendő fejlődését. Megvallom, nem mindennapi érzés számomra itt ez emléktábla leleplezésénél szólni, amikor Szilárd Leó e zseniális meglátását nekem az ötvenes évek közepén Rényi Alfréd – hazánk háború utáni matematikájának sajnos oly korán elhalt legnagyobbika – magyarázta, és amikor most próbáljuk egy munkatársammal ezt a meglátást az agykutatásban a megvalósulás felé vinni.”

Szilárd Leó, persze, nemcsak Zeisel Évát, hanem Polányi Mihályt is jól ismerte, aki-

vel Berlinben alakított ki szoros kapcsolatot. Előbb Budapesten, a Galilei-körben találkozott, de talán akkor is „összefuthattak”, amikor a kisgyerek Leót látogatóba vitték a Vidor nagyszülőkhöz, még az Andrássy út 2. alatti Foncière-palotába, ahol 1891 és 1899 között a Polányi család is lakott.¹ (A ház Bajcsy-Zsilinszky úti oldalán, már-már eldugva áll mostani emléktáblájuk. A táblákat többször is összetörték – de ahogy Göncz Árpád írta 2000-ben [15]: „A Polányiak emlékezete nem az emléktáblán múlik.”)

Vidor Emil nem sokáig maradt a faszorban: egy maga tervezte bérházba költözött, a Liszt Ferenc tér 2.-be. Ugyancsak itt bérelt lakást később Vázsonyi János demokrata politikus, Szent-Györgyi Albert egyik politikai bizalmasa. Fia, a nagy mű-

A villa hátsó homlokzatának részlete
(fotó: Iparművészeti Múzeum)

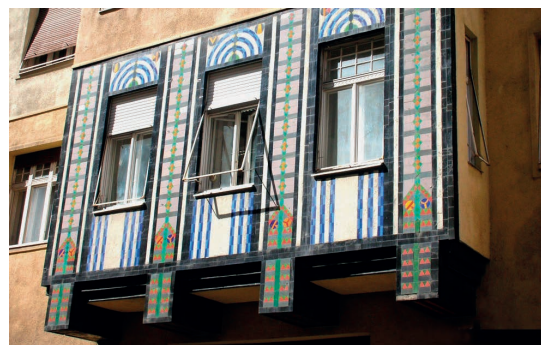
Vendégszoba-részlet [7]

Színes üveg a földszinti hall egyik ajtaján
(fotó: Iparművészeti Múzeum)

Tellerék háza a múlt század elején
(in: A századforduló magyar építésze [5])

Ma is látható csempeburkolat a Tellerékével
szomszédos ház falán

veltségű Vázsonyi Vilmos úgy emlékezett, hogy Szent-Györgyi járt is náluk. Véleménye szerint Vidor Emil „a házai közül ezt szerette a legjobban, mert itt választott magának lakást, a negyedik emeleten, a feleségével. Először az ötödik emeleti műtremlakás is hozzájuk tartozott, de azt nem sokára Jaschik Álmos, az egészen kiváló festő-grafikus, tipográfus bérelte ki” [16].

Egy másik nagy, Szalay utcai bérházban – Vidor Emil ezt a Palatinus Építő Rt. megbízásából tervezte – Teller Ede lakott öt éves korától. „A lakás, amely 1913-ban, a nyaralásból visszatérve várt ránk – idézte fel jóval később Teller Ede [17] – vadonatúj, hatemeletes, színes burkolólapokkal díszített épületben volt, ahová több pompás bejáraton át lehetett bejutni.² Az épületnek neve is volt – Palatinus-ház –, és ez valóságos palotává avatta a képzeletemben. ... [Az egyik ablakból] a budai hegyek egy darabkáját is láthattam a Duna túlsó partján;

¹ Ezt az épületet Feszty Adolf, a „Feszty-körkép” festőjének testvére tervezte.

² A Szalay utca 3., a Honvéd utca 18. és a Vajkay utca 5. alatti kapuk tartoztak Tellerék házához. Vidor Emil itt három hasonló, premodern-magyaros házat tervezett egymás mellé; a tömb negyedik oldalát az Alkotmány utca határolja [5].

a legmagasabb, a János-hegy is odalát szott. Apám dolgozószobájából pedig – az volt a lakás legpompásabb helyisége – a tűzoltóság hátsó udvarára láttam, a Szalay utca túloldalán. ... Új otthonunk, amelyben fiatal éveim nagy részét töltöttem, a Legfelsőbb Bíróság [ma Néprajzi Múzeum] hátsó traktusára nézett.” Teller Ede születésének századik évfordulóján a ház Honvéd utcai oldalán helyeztek el emléktáblát [18]. A csempeburkolatból már csak a szomszédos épületen maradt egy kevés – de a tudás talán „beléköltözik a falakba, és onnantól azok a falak már adnak a hőnél egyebet is” [1].

SV

IRODALOM

- [1] Bächer Iván: Zónázó. Népszabadság Könyvek, 2006. 63.
- [2] William Lanouette: Szilárd Leó. Zseni árnyékban, Magyar Világ Kiadó, 1970.
- [3] <http://library.ucsd.edu/dc/object/bb43019011> (letöltés: 2015. október. 28.)
- [4] Építő Ipar, 1901. 134.
- [5] Déry Attila: Belváros, Lipótváros – V. kerület. Budapest építészeti topográfiája 2. TERC, 2005. Déry Attila (szerk.): Terézváros – Erzsébetváros, VI. – VII. kerület. Budapest építészeti topográfia 3 TERC, 2006. Gerle János, Kovács Attila, Makovecz Imre: A századforduló magyar építésze, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990.

- [6] Gerle János: Az építész, aki tizenhat nyelven olvasott, Népszabadság, 2002. július 8., <http://nol.hu/archivum/archiv-69640-53518> (letöltés: 2015. október. 28.)
- [7] Vidor Zsigmond dr. úr fasori villája. Magyar Építőművészet (Magyar Pályázatok), 1906/2.
- [8] <http://library.ucsd.edu/dc/object/bb9489664c> (letöltés: 2015. október. 28.)
- [9] Klein György: Személyes emlékeim Szilárd Leóról, Magyar Tudomány, 2015. május. <http://www.matud.iif.hu/2015/05/11.htm> (letöltés: 2015. október. 28.)
- [10] „Szilárd átvette a parancsnokságot...” Palló Gábor és Marx György telefonbeszélgetése Zeisel (Striker) Évával és lányával, Jeannie-vel, Fizikai Szemle, 1998/2. <http://fizikaiszemle.hu/archivum/fsz9802/szpar.html> (letöltés: 2015. október. 28.)
- [11] <http://www.csillagoshazak.hu/> (letöltés: 2015. október. 28.)
- [12] Tabajdi Gábor, Ungváry Krisztián: Budapest a diktatúrák árnyékában. Titkos helyszínek, szimbolikus teretek és emlékhelyek. Jaffa, 2013. 98.
- [13] <http://lfze.hu/hu/bartok-bela-kollegium/tortenet> (letöltés: 2015. október. 28.)
- [14] Szentágothai János: Avatóbeszéd Szilárd Leó emléktáblájánál, Fizikai Szemle (1989) 201.
- [15] A Polányi család emléktáblájának kálváriája, Polányiana (2002) 1–2. <http://chemonet.hu/polanyi/0012/melleklet.html> (letöltés: 2015. október. 28.)
- [16] Egy fölösleges ember élete. Beszélgetések Vázsonyi Vilmossal (Hadas Miklós, Zeke Gyula). Balassi Kiadó, 2012. 111.
- [17] Teller Ede: Huszadik századi utazás tudományban és politikában, Huszadik Század Intézet, 2002. 16.
- [18] Hargittai István, Hargittai Magdolna: Budapesti séták a tudomány körül, Akadémiai Kiadó, 2015.